*Мирјана Н. Ђекић**

Покрајински завод за заштиту
споменика културе – Нови Сад

Недовољно позната колекција фотографија фрушкогорских манастира

* mirkadjekic@gmail.com

[1] Петровић, Кашанин 1927; Стрика 1927; Мирковић 1931; Манојловић1937.

Апстракт: *У документацији Покрајинског завода за заштиту споменика културе у Новом Саду чува се, готово од његовог оснивања, недовољно позната колекција стаклених плоча са мотивима фрушкогорских манастира. Од њих, више од сто двадесет, јавности су до сада били познати малобројни позитиви првобитно публиковани у књизи Александра Манојловића Српски манастири у Фрушкој гори, објављеној 1937. године, а потом и снимци спорадично објављени у часописима и монографијама Фрушке горе и њених манастира. Потписи испод фотографија указују на снимке аутора поменуте књиге, али и чланова Фото-секције Планинског друштва „Фрушка гора“, пре свега његовог потпредседника др Милорада Попов, краљевског јавног бележника.*

Кључне речи: *фрушкогорски манастири, Друштво „Фрушка гора“, стаклене негатив плоче, фотографија, документација*

Abstract: *The documentation of the Provincial Institute for the Protection of Cultural Monuments has kept, almost since the very founding of the institute, an insufficiently known collection of glass plates with the motifs of Fruška Gora monasteries. Out of over 120 pieces, until now the public has been familiar with few positives that were originally used in the book by Aleksandar Manojlović "Serbian Monasteries on Fruška Gora," published in 1937 and then also with the photos that were randomly published in magazines and monographs of Fruška Gora and its monasteries. The signatures under the photographs suggest the photos taken by the author of the said book, as well as members of the Photo-Section of the "Fruška Gora" Hiking Club, primarily its vice-president Milorad Popov, PhD, the royal public notary.*

Key words: *Fruška Gora Monasteries, Fruška Gora Society, glass negative plates, photograph, documentation*

Крајем XIX и почетком XX века настају прве фотографије фрушкогорских манастира. Данас су најпознатије оне објављиване у часописима тога времена и наменски рађене за њихове прве монографије, историјске приказе и изложбе.[1]

Најстарије фотографије настале су за представљање културног наслеђа српског народа у Угарској 1885. године на Земаљској изложби у Будимпешти, у време када се буђење интереса за црквено наслеђе поставило пред српску интелектуалну елиту у Угарској као питање идентитета српског народа. Чувар њених политичких и верских права стечених од стране аустријског двора била је Српска православна црква, односно Карловачка митрополија, чија је покретна и непокретна баштина сведочила о животу српског народа у континуитету од средњег века до данас.

По одобрењу патријарха Германа Анђелића и залагањем Николе Плавшића, секретара Трговачке коморе у Осијеку, организатора изложбе српских старина и надзорника хрватско-славон-

ског павиљона, Европи и тамошњој јавности представљено је 255 предмета из ризница фрушкогорских манастира.[2] Приликом њиховог прикупљања, Плавшић је са собом водио фотографа, који је на 64 стаклене плоче снимио око 300 груписаних предмета, који су се чували у ризницама Шишатовца, Јаска, Бешенова, Раковца, Фенека, Крушедола, Привине главе, Велике Ремете и Гргетега, а који је требало да употпуне приказане експонате.[3] Фотографије старина (предмета примењене уметности и инкунабула и илуминираних рукописа), које су често донете сеобом и сматране најзначајнијим предметима српског средњег века, иконостаса и манастирских цркава, појединих знаменитих догађаја и личности, настале су апаратом новосадског фотографа Јована Рехницера.[4] Саставни део ове колекције биле су и фотографије ризнице Саборне цркве у Сремским Карловцима, којој фотографи који тематски снимају фрушкогорске манастире увек придружују своје фото-записе.[5]

Када 1933. године буде основан у Новом Саду Музеј Матице српске, у његовом фонду, у оквиру посебне збирке наћи ће се и неке од поменутих фотографија. У новије време јавности су представљене 2017. године поводом обележавања јубилеја стоседамдесетогодишњице од оснивања Српске народне збирке.[6]

Фотографије манастирских комплекса и иконостаса, али и сеоских цркава, како се претпоставља, снимљене су истовремено, у циљу документовања споменичке баштине на подручју Хрватске и Славоније, по наруџбини Исидора Кршњавија. Снимио их је осијечки фотограф Отокар Рехницер, потекао из фотографске радње Јована Рехницера.[7]

Значајну улогу у визуелном приближавању целине фрушкогорских манастира јавности представља и бележење њиховог изгледа камером др Радовоја Симоновића, лекара, знаменитог фотографа и пасионираног следбеника антропогеографа Јована Цвијића. Његове фотографије манастирских комплекса, иконостаса, али и знаменитих личности из живота манастира, пре свега њихових игумана, настале су у периоду од 1903. до 1906. године.[8] Симоновић препознаје Матицу српску као покретача истраживања наших манастира: „Они су ризница старина и мали музеји; а у историји нашег народа имали су велики значај. Матица би требало да издаје илустроване монографије наших манастира... Илустроване студије о иконостасима врло би занимљиве биле.“[9]

Традиција аматерског снимања фрушкогорских манастира, овог пута у оквиру организованих активности, наставља се 12. новембра 1924. године оснивањем Планинарског друштва „ Фрушка гора“.[10] Међу оснивачима и почасним члановима нашла су се знаменита имена, личности које су аматерској фотографији приступили са становишта науке: Јован Цвијић,[11] поменути Радивоје Симоновић, Франо Булић, археолог из Сплита, Игњат Павлас, адвокат из Новог Сада.[12]

Од самог оснивања, друштво је постало не само средиште окупљања планинара него и љубитеља фотографије, да би од 1929. године у свом саставу имало и посебно издвојену фотосекцију, основану са циљем да окупи „друштвене чланове, пријатеље фотографије и фотоаматере, те да организованом сарадњом

[2] Попис изложених предмета: *Starine*, Adicijonalna izložba, Kraljevine Hrvatska i Slavonija na općoj Zemaljskoj izložbi u Budimpešti 1885: 240–247.

[3] [Поповић] 1885: 71, 119–124; Богдановић 1971: 304–321.

[4] У историјској збирци Архива САНУ у Београду чува се албум под насловом *Слике фрушкогорских манастира са печатом: Joh. Rechnitzer Photograf Neusats*. Архив САНУ, историјска збирка, сигн. 7053, кутија XXXV, Гуголь 2015: 181–182. Две фотографије потписане као *Српске црквене старине* објављене су у Орао, велики илустровани календар за 1886. годину 1885: 62, 63.

[5] Миловановић 2017: 36, фот. 22 до 55.

[6] Шекарић 2017: 127–128; Миловановић 2017: 36, фот. 22 до 55.

[7] Фототека културне баштине Хрватске, Министарство културе Хрватске, www.kultura.hr/hr/zbirke/fototeka-kulturne-baštine/fruskogorski-manastiri, 21. 11. 2011. Информације о збирци приредила С. Грковић, Grković 2007: 19, 44–47. Тридесет и шест стаклених плоча (негатива) Грковић датује у 1885. годину, мада сами мотиви на фотографијама указују на то да су снимци Патријаршијског двора у Сремским Карловцима настали касније јер је он сграђен 1898. године. Део фотографија израђених на основу ових плоча чува се у Покрајинском заводу за заштиту споменика културе у Петроварадину.

[8] Шекарић 2015: фот. 87–111.

[9] Simonović 1928.

[10] Постојала су два предлога за организацију планинара у Новом Саду, као дела Српског планинарског друштва, предлог Васе Стајића, и као Друштва „Фрушка гора“, на предлог грађанске опције Игњата Павласа, како се не би формирале и друге организације на националној основи, Stajić 2000: 16.

[11] М. Тодић истиче његов допринос развоју аматерске фотографије кроз излагање снимака на изложбама Српског географског друштва 1911. и 1912. године, који су имали вредност научног документа, Тодић 1993: 23, 114–115.

[12] *XII kongres i fotografska izložba* 1937: 6.

1. М. Попов, Манастирски комплекс, манастир Хопово, инв. бр. 1

1. M. Popov, Monastery complex, Hopovo Monastery, inv. no. 1

тих чланова, и свим осталим подесним средствима, систематски ради на популарисању и неговању фотоаматеризма, као средства за постизање у друштвеним правилима истакнутих опште корисних задатака.“ Занимљиво је да је секција закупила на Булевару краљице Марије у Новом Саду просторију у палати Црвеног крста, у којој је уређена мрачна комора, где су чланови могли бесплатно да развијају и копирају своје снимке. Начелник секције у време оснивања био је др Милорад Попов, члан друштвене Средишне управе, а секретар Василије Васа Терзић, у то време школски управитељ.[13] Њен рад пратиће све време гласило Друштва, његов Весник, обавештавајући о изложбама, новој фотоопреми и сл.

Као најактивнија, јавља се подружница секције у Сремским Карловцима. Подржана од стране др Милана П. Костића, краљевског јавног бележника, председника подружнице „Фрушка гора“ у Сремским Карловцима, и Веселина Рушкуца, техничког организатора, одржана је у Сремским Карловцима, уз тамошњи вински сајам, *Прва фото-аматерска изложба фрушкогорске туристике* од 26. септембра до 6. октобра 1930. године. Према сачуваном каталогу,[14] „фотоаматеризам је сматран као изузетно занимљива и поучна грана у туристичкој активности“.[15]

Председник огранизационог одбора поменуте изложбе био је др Радивоје Симоновић, у том моменту председник подружнице „Фрушка гора“ у Сомбору и председник Фото-клуба „Сомбор“,

[13] *Foto-sekcija D. F. G. u Novom Sadu* 1931: 8. Рад Друштва „Фрушка гора“ пратио је и рад Историјског друштва у Новом Саду, основаног 1927. године. Знаменити појединци, као поменути Попов и Терзић, били су чланови оба друштва и тиме поспешивали рад на представљању знаменитости фрушкогорских манастира и Сремских Карловаца.

[14] *Изложба фотографија из Фрушке горе*, Сремски Карловци, 28. септ. – 1. окт. 1930.

[15] *Foto-sekcija D. F. G. u Sremskim Karlovcima* 1931: 8.

2. М. Попов, Богородичин трон, манастир Хопово, инв. бр. 12

2. M. Popov, Virgin's Throne, Hopovo Monastery, inv. no. 12

који је снажно својим активностима подржавао секцију фотографа. „Планинари који фотографирају нарочито могу унапредити нашу етнографију. У сељачким кућама, планинским становима, типовима нашег народа, сељачкој народној ношњи, а и у животу и раду нашег сељакау долини и на планини, наћи ћете небројено красних и дивних мотива за снимање.“[16] Међу организаторима, поред већ поменутих Попова и Терзића, нашао се и Александар Манојловић, секретар подружнице „Фрушка гора – Сремски Карловци“, који ће неколико година касније, иако историчар аматер, објавити књигу о фрушкогорским манастирима.[17]

Сврха изложбе 1930. године била је да прикаже лепоте Фрушке горе на уметничким фотографијама. На изложби, организованој у две простране дворане државне основне школе, учествовало је 17 излагача са 298 увеличаних фотографија искључиво фрушкогорских пејзажа, манастира и манастирских иконостаса. О томе колики се значај придавао овој изложби говори и податак да је изложбу отворио бан Дунавске бановине Светомир Матић, а као

[16] Simonović 1937: 36.

[17] Александар Манојловић (28. јун 1900 – 1941), свршени ђак карловачке гимназије, трговац гвожђарском робом, стаклом, порцеланом, посуђем, Политикин дописник из Карловаца, Архив Сану, Сремски Карловци, Фонд Карловачког магистрата, сигн. 1937/2610.

3. М. Поīов, Трон са мошīима Теодора Тирона, манасīир Хоīово, инв. бр. 13

3. M. Popov, Throne with the relics of Theodore Tyron, Hopovo Monastery, inv. no. 13

гост се појавио и Јурај Деметровић, министар трговине.[18] Управа Друштва „Фрушка гора“, на челу са Игњатом Павласом, том приликом је поклонила министру Деметровићу серију фотографија Фрушке горе.[19]

Према сачуваном каталогу, своје фотографије манастира том приликом изложили су др Стојан Гргуров (манастир Привина глава), Милорад Попов, Радивоје Симоновић, Василије Терзић, Ваздухопловна команда, Петроварадин, као и организатори изложбе Фотосекција Фрушке горе из Сремских Карловаца. Уз Терзићево име је наведено педесет копија (13 x 18) под називом из *Ризница фрушкогорских манасīира*, двадесет дијапозитива (1 x 18), са истим одређењем, као и 4 фотографије у боји. Из записника седнице Историјског друштва у Новом Саду одржане непосредно пре саме изложбе, 14. септембра 1930. године, сазнаје се да је поменути фотограф, управитељ Вежбаонице Учитељске школе у Новом Саду, завршио снимање старина по фрушкогорским манастирима које треба да се објаве у књизи Лазара Мирковића и

[18] *Изложба фоīографија у Сремским Карловцима* 1931: 4–42. Часопис Југословенска фотографија је покренуо 1930. године свештеник и фото-аматер Милорад Радовић са намером да популарише аматерску фотографију. Изашло је свега 5 бројева 1930. и 1931. године, Малић 2009: 48.

[19] Н. Д. 1930: 7; Г. Деметровић у Сремским Карловцима 1930: 7.

4. М. Попов, Фреске у припрати, манастир Крушедол, инв. бр. 9

4. M. Popov, Frescoes in the narthex, Krušedol Monastery, inv. no. 9

да су му ти снимци предати.[20] Иначе, Мирковић, карловачки ђак, ангажовао је Терзића, као фотографа од искуства, да му илуструје књигу.[21]

Поједине фотографије приказане на изложби могле су да се откупе, а цена је зависила од њихове величине. Из каталога сазнајемо да су штампане и дописнице, поједине са мотивима манастира, аутора Чеде Кушевића, Попова, Терзића и карловачке фото-секције.[22]

После Првог светског рата у Петроварадину је формирана јака база ратног ваздухопловства. У оквиру ње деловале су извиђачке групе са добро обученим фотографима, који, поред осталог, праве авионске снимке фрушкогорских манастира. Нови Сад је снимио више пута Јосип Жипанчић.[23] На поменутој изложби приказани су авионски снимци манастира Бешенова и манастира Раванице.

Следећа прилика за излагање фотографија указала се четири године касније и пратила је обележавање тридесетогодишњице рада соколског друштва у Сремским Карловцима. У свечаној сали гимназије септембра 1934. године одржане су две изложбе: *Шта су Карловци дали нацији и отаџбини* и фото-изложба Друштва „Фрушка гора“ у циљу промоције туризма, на којој је приказано богатство фрушкогорских манастира и природне лепоте Фрушке горе.[24] Приказане су фотографије које су снимили појединци (Ни-

[20] Историско друштво 1930: 514.

[21] Познато је да је Терзић још као ученик сомборске препарандије почео да се бави фотографијом. Фотографску вештину је усавршио и као фотограф-наредник у Аеропланској ескадрили док је био на одслужењу војног рока, истакавши се снимцима из авиона. Један је од илустратора књиге М. Кашанина и В. Петровића, *Српска уметност у Војводини, од времена деспота до уједињења*. Пионир је фотографије у боји, Мир. 2007: 107–108. За потребе Историјског друштва у Новом Саду снимао је портрете патријарха и епископа, који су се налазили у двору у Карловцима, и епископа у резиденцији у Новом Саду у циљу објављивања Албума Карловачке митрополије, 15 седница ГИД фебруар 1930: 350, 342.

[22] *Изложба фотографија из Фрушке горе*, Сремски Карловци 28. септ. – 1. окт. 1930: 1 1–13. Издавачка делатност Друштва „Фрушка гора“ била је врло плодна. Поред бројних рекламно-пропагандних брошура, издали су књиге о Сремским Карловцима, безброј разгледница. Краљевску задужбину на Опленцу фотографисао је Милорад Попов 1931. године и објавио успешну брошуру са фотографијама, Breberina 2000: 29.

[23] Миросављевић 2001: 11.

5. Богородичин трон, манастир Крушедол, инв. бр. 89

5. Virgin's Throne, Krušedol Monastery. Inv. no. 89

кола Ханг из Загреба, Чеда Кушевић из Београда, Васа Терзић, Ђорђе Шевић и др Милорад Попов из Новог Сада, др Радивој Симоновић из Сомбора и др.) и чланови локалне фото-секције Друштва „Фрушка гора" – укупно 153 фотографије, као и албум, дар фото-секције овог друштва др Лази Поповићу, оснивачу сокола у Сремским Карловцима.[25]

Према каталогу, најбројнији снимци фрушкогорских манастира и Сремских Карловаца рад су др Милорада Попова (њих 18), у каталогу заведени под бројевима: 16. Карловци, хол у Патријаршијском двору; 17. манастир Крушедол; 18. иконостас у манастиру Крушедолу; 19. иконостас манастира Гретега; 20. манастир Велика Ремета; 21. манастир Старо Хопово; 22. иконостас манастира Старо Хопово; 23. двориште манастира Ново Хопово; 24. детаљ иконостаса манастира Раваница; 25. ћивот кнеза Лазара у манастиру Раваници; 26. манастир Јазак, иконостас; 27. ћивот краља Драгутина у манастиру Јаску;[26] 28. манастир Мала Ремета;

[24] *I Изложба, културна, соколска, национална, II Фото-изложба фрушкогорске туристике 1934*. Каталог изложбе чува се у Завичајној збирци у Сремским Карловцима (инв. бр. И-1007). *Соколско друштво Сремски Карловци 1904–1934*, каталог, Архив САНУ, Фонд Карловачког магистрата 4744/1934; *Програм свечаности у Сремским Карловцима* 1934: 7; *Сутрашње свечаности у Сремским Карловцима* 1934: 7.

[25] М. Д. 1934: 1–2.

[26] Погрешна атрибуција у каталогу – ћивот цара Уроша.

6. Свети Прокопије, манастир Крушедол, инв. бр. 159

6. Saint Procopius, Krušedol Monastery, inv. no. 159

29. манастир Мала Ремета, иконостас; 30. Кувеждин; 31. манастир Беочин, иконостас; 32. манастир Ђипша... 54. манастир Раковац. Интересантно је да су на овој изложби били постављени и Симоновићеви снимци: манастир и село Раковац, зимски пејзаж (1903), манастир Хопово (1904), Крушедол (1904), Велика Ремета (1906), манастир Мала Ремета (1906), Бешеново (1906), Беочин (1904), манастир Кувеждин (1906).

Васа Терзић је у каталогу овог пута поименце представљен фотографијама са изгледом манастира и најзначајнијих дела *Из ризница фрушкогорских манастира*, њих 53 и 14 дијапозитива.[27] Аутор текста објављеног у Политици истиче фотографије путира из Раванице из 1708. године, јеванђеља из 1609. године из Хопова, митреиз Крушедола, јеванђеља из Беочина.[28] Чланови фотосекције Фрушке горе из Сремских Карловаца изложили су фотографије манастира Гргетега и Велике Ремете.

Прва фото-изложба савеза планинарских друштава Краљевине Југославије у Новом Саду, као пратећи програм 12. конгреса планинара, одржана је у Великој дворани Народног спомен-дома

[27] Мирковић 1929: 176–193, фот. 178.
[28] Драгић 1934: 12.

7. М. Попов, Иконостас, манастир Шишатовац, инв. бр. 109

7. M. Popov, Iconostasis, Šišatovac Monastery, inv. no. 109

витешког краља Александра у Новом Саду од 5. до 11. септембра 1937. године. У њеној организацији учествовали су др Жарко Капамација, заменик директора Народне банке у Новом Саду, Веселин Рушкуц, већ поменути начелник соколског друштва у Сремским Карловцима, најстаријег у Југославији, од 1927. године,[29] Драгутин Паулић, арх. Ђорђе Табаковић, Иван Табаковић, Ђура Илић и Ладислав Паул.[30] Сваки излагач могао је да изложи 15 фотографија. Најмања димензије фотографије била су 13 x 24, а највећа 30 x 40 cm. Слике су предаване организаторима некашириране и они су их једнобразно опремали средствима излагача.[31]

Изложбу је отворио др Милан Врбанић, министар трговине и индустрије. Међу више од 600 увеличаних фотографија, побројаних по ауторима и темама, фрушкогорски манастири су овог пута занемарљиво заступљени, само у колекцији К. Шевића: Бешеново, Велика Ремета, Мала Ремета, Раковац, Старо Хопово.[32] Иначе, за потребе Друштва наручено је после планинарске изложбе сни-

[29] Sokolski glasnik 1927: 156.

[30] *XII kongres i fotografska izložba* 1937: 7.

[31] *Fotografska izlozba Saveza Planinarskih društava u Novom Sadu* 1937: 22.

[32] *I Planinarska fotoizložba Saveza planinarskih društava Kraljevine Jugoslavije*, Novi Sad, 5–11. septembra 1937: 11.

8. М. Попов, Манастир са околином, Шишатовац, инв. бр. 46

8. M. Popov, Monastery with its surroundings, Šišatovac, inv. no. 46

мање дијапозитива Фрушке горе код Константина Костића, фотостручњака из Америке.[33]

На великој међународној изложби *Уметност и техника*, одржаној у Паризу новембра те исте године, колекција туристичких фотографија чланова Друштва „Фрушка гора“ из Новог Сада, коју је на ову изложбу послало Министарство пољопривреде из Београда, добила је гран-при. Да ли је било и оних са мотивима манастира, данас није познато. С обзиром на то да ова, најзначајнија награда коју су наши фотографи икада добили у домаћој јавности није имала третман какав заслужује будућим истраживачима остаје да идентификују садржај колекције и ауторе појединих фотографија.[34]

Својим радом Друштво никако није било задовољно, те се тако у Програму друштвеног рада у 1937. и 1938. години нашла и одредба по којој треба појачати фото-аматерски рад, прикупљање, издавање и растурање лепих фотографија у циљу пропагирања планинарства, туризма и „фотографирања“.[35]

Друштво „Фрушка гора“ престало је са радом почетком Другог светског рата. Фотографије фрушкогорских манастира које су снимили њихови чланови почеле су да стижу у наше институције културе крајем четрдесетих година прошлог века. Као први, откупљени су радови Радивоја Симоновића, а потом и Милорада Попова. У Музеју Војводине чува се део колекције стаклених не-

[33] *Записник XXXVII седнице Привредно-контролног одбора Друштва Фрушка гора 1937.*

[34] Миросављевић 2001: 11.

[35] Popov, Gračanin 1937: 36.

9. *М. Попов, Монахиња се моли пред иконом Богородице, манастир Ђипша, инв. бр. 86*

9. *M. Popov, A nun is praying before an icon of the Holy Virgin, Đipša Monastery, inv. no. 86*

гатив плоча Милорада Попова са мотивима фрушкогорских манастира, откупљених између 1948. и 1950. године. Све оне су величине 10 x 15 cm и означене су инвентарским бројевима од 1426 до 1507. Поред њих, постоји и известан број снимака на лајка филму, формата 6 x 9, инветарисаних од броја 1508 до 1552.[36]

Са оснивањем Покрајинског завода за заштиту споменика културе и у његовој документацији нашли су се снимци, како се оправдано претпоставља, чланова Друштва „Фрушка гора“. У књизи Инвентара фототеке, устројене 1954. године, прва је уписана стаклена плоча са снимком манастира Хопова непознатог аутора, на којој се у првом плану виде данас нама непознати планинари. Иза ње, првобитно је било уписано још 65 бројева стаклених плоча са мотивима манастира и Сремских Карловаца. Све оне су својевремено послужиле као основ за израду позитива, који су, како нису лепљени на картоне, временом изгубљени

[36] Подаци добијени од колеге Богдана Шекарића, етнолога, на чему му се искрено захваљујем.

или нису били довољно познати и приступачни истраживачима фрушкогорских манастира. Циљ овог рада је да систематизује знања о овој недовољно познатој колекцији и да пружи нова тумачења како забележених мотива, тако и сазнања о њеним ауторима.

У започетом процесу дигитализације фото-носача (стаклених плоча, позитива, филмова) пре неколико година утврђено је да се, поред наведених, у Заводу чува још један број стаклених плоча већег формата (сем једне, све су 10 x 15), па би укупан број са мотивима фрушкогорских манастира износио 124 снимка. Новоевидентирани су унети у књигу инвентара, уз снимке жена у народним ношњама и Опленца. Никаквих података о ауторима ових фотографија у Заводу нема, нити постоје подаци о томе када су настале. Сами мотиви указују на то да је већина забележила стање манастира пре Другог светског рата, али има и оних који упућују на стање после рушења током рата. Један део познат је јавности преко објављених снимака, а поређење њиховог квалитета и јасноће снимљених кадрова са оним који је добијен скенирањем потврђује да ауторима није била доступна оригинална документација, тј. стаклене негатив плоче.

У скенираном корпусу доминирају по својој бројности снимци манастира **Крушедол**, укупно 21. На њима је забележен изглед манастирске цркве (30, 82), улаз у манастирски комплекс (79), порта (80), плаштаница краља Милутина (18), простор и предмети везани за личност краља Милана: ризница (19), кревет, (40), столице (43), писаћи сто (42), орман (41), иконостас (29, 81), трон (89); фреске у припрати (9, 10), фреске са преслицима (159–162), старине манастира (28), надгробна плоча патријарха Чарнојевића (53).

У документацији постоји и:

- **11** снимака **Раковца** – поглед на манастир и прњавор (3, 4), манастирска црква и конаци (51, 52, 99), црква (97, 98, 100), степенице на улазу у конак (95), конаци (96), иконостас (123);
- **10** снимака **Сремских Карловаца** – свечана сала Патријаршијског двора (14),[37] поглед на цркву и чесму са 4 лава (20), хол у Патријаршијском двору (21), поглед на двор и Саборну цркву (22, 24, 25, 27), Патријаршијски двор – детаљ (23), панорама Сремских Карловаца (26), хол у Саборној цркви[38] (148); **Гргетега** – манастирски звоник, изглед са запада (64), изглед манастира (65), иконостас (70), поглед на часну трпезу (71), царске двери (71), рушевине манастира Гргетега – снимци два позитива компоновани за снимање на једној плочи – комбинација са иконостасима манастира и Хопово (132, 133), снимци два позитива рушевина цркве (142, 143), снимци манастирског комплекса и Богородичине иконе (145); **Хопова** – манастирски комплекс (1, 32), трон са моштима Теодора Тирона (11, 13), детаљ иконостаса (12), иконостас (33, 34), манастирска црква (35), рушевине цркве, североисточна страна (147), зимски пејзаж манастира (146);
- **9** снимака **манастира Ђипше** – поглед на манастирски комплекс (58), манастирска црква и конак пре ограђивања (59), ограђени манастирска црква и конак са планинарима (57),

[37] Каширани позитив са изложбе се чува у Патријаршијском двору у Сремским Карловцима.

[38] Преснимљен снимак, чији се оригинал чува у Фототеци културне баштине Хрватске, https://www.min-kulture.hr/default.aspx?ID=2107.

10. М. Попов, Иконостас, манастир Ђипша, инв. бр. 121

10. M. Popov, Iconostasis, Đipša Monastery, inv. no. 121

ограђена манастирска црква (118, 119), иконостас (60, 121), монахиња се моли пред иконом Богородице (86), монахиње пред црквом (120); **Раванице** – авионски снимак манастира (66), планинари на улазу у манастир (5), звоник и кубе цркве (6), конац и црква са северозапада (104), ходник у конацима (103), иконостас, иконостас после 1932 (16, 112), детаљ иконостаса са моштима (17), хор (107);

- **7** снимака **Кувеждина** – изглед манастира са југоистока (38), улаз у манастир (113), црква и конаци (114, 115) иконостас (61, 111), монах (105);
- **6** снимака **Шишатовца** – манастир са околином (46), конаци са уписаном годином 1928. и црква (47), кроз прњавор (76,77), поглед на конаке и цркву (78), иконостас (109) и **Велике Ремете** – манастир са околином (7, 8, 102), црква (108, 109) и иконостас (117);
- **5** снимака манастира **Јазак** – манастир са прњавором (48), манастирско двориште (49), поглед на манастир (50), иконостас (62), ћивот цара Уроша (63);

11. М. Попов, Планинари са монахом испред цркве, манастир Мала Ремета, инв. бр. 44

11. M. Popov, Hikers with a monk in front of the church, Mala Remeta Monastery, inv. no. 44

- **4** снимка из манастира **Петковица**, где су забележени изгледи фресака (73, 94), као и два са изгледом цркве у различитим периодима (74, 126);
- **Мала Ремета** је документована снимцима цркве (107), иконостаса (2), планинара са монахом испред цркве (44), цркве са конаком (45);
- **по 2** снимка из **Беочина** – главни улаз у манастир (36) и поглед на манастирски комплекс са стране капеле и парка (37); **Бешенова** – капеле (101) и изгледа манастира (116) и **Привине главе** – улаз у порту са црквом (83), поглед на цркву и конак (84).

На једном снимку је приказан изглед **Старог Хопова**.

Забележени снимци Ђипше, Петковице и Крушедола указују на снимање два пута у периоду пре Другог светског рата. Мањи број снимака није идентификован.

Најпознатији фотограф манастира између два светска рата, али и онај који је бележио њихово стање после рата био је др

12. М. Попов, Ћивот цара Уроша, манастир Јазак, инв. бр. 63

12. M. Popov, Reliquary of Emperor Uroš, Jazak Monastery, inv. no. 63

Милорад Попов. Према књизи Александра Манојловића, који је једини систематски у својој књизи потписивао објављене фотографије, он је аутор фотографија чије негативе чува заводска документација: крушедолског иконостаса и ризнице,[39] фресака у његовој припрати (10),[40] иконостаса манастира Велике Ремете,[41] планинара испред улаза[42] и иконостаса Раванице;[43] погледа на манастир Јазак,[44] ћивота цара Уроша,[45] јазачког иконостаса;[46] звонника,[47] иконостаса и царских двери манастира Гргетега;[48] иконостаса манастира Ћипше;[49] конака са уписаном годином 1928. и цркве манастира Шишатовац,[50] хоповског иконостаса и ћивота Теодора Тирона,[51] цркве са конацима[52] и иконостаса манастира Мале Ремете,[53] изгледа манастира Кувеждина са југоистока.[54]

Према Манојловићу, иконостас манастира Раковца, чији се негатив такође чува у Заводу, снимио је новосадски фотограф Искаловић.[55] Може се оправдано претпоставити, на основу сличности кадра на стакленим плочама и објављене фотографије да је

[39] Манојловић 1937: 29, 31.

[40] Манојловић 1937: 30.

[41] Манојловић 1937: 44.

[42] Манојловић 1937: 73.

[43] Манојловић 1937: 74, 75.

[44] Манојловић 1937: 79.

[45] Манојловић 1937: 83. Вероватно исти онај са изложбе 1934.

[46] Манојловић 1937: 82.

[47] Манојловић 1937: 43.

[48] Манојловић 1937: 35–37. Снимак иконостаса са изложбе 1934.

[49] Манојловић 1937: 112.

[50] Манојловић 1937: 96.

[51] Манојловић 1937: 52 На стр. 51 је снимак са стаклене плоче, атибуција снимка са монахињом је изведена из њега.

[52] Манојловић 1937: 45.

[53] Манојловић 1937: 86.

[54] Манојловић 1937: 107.

[55] Манојловић 1937: 60.

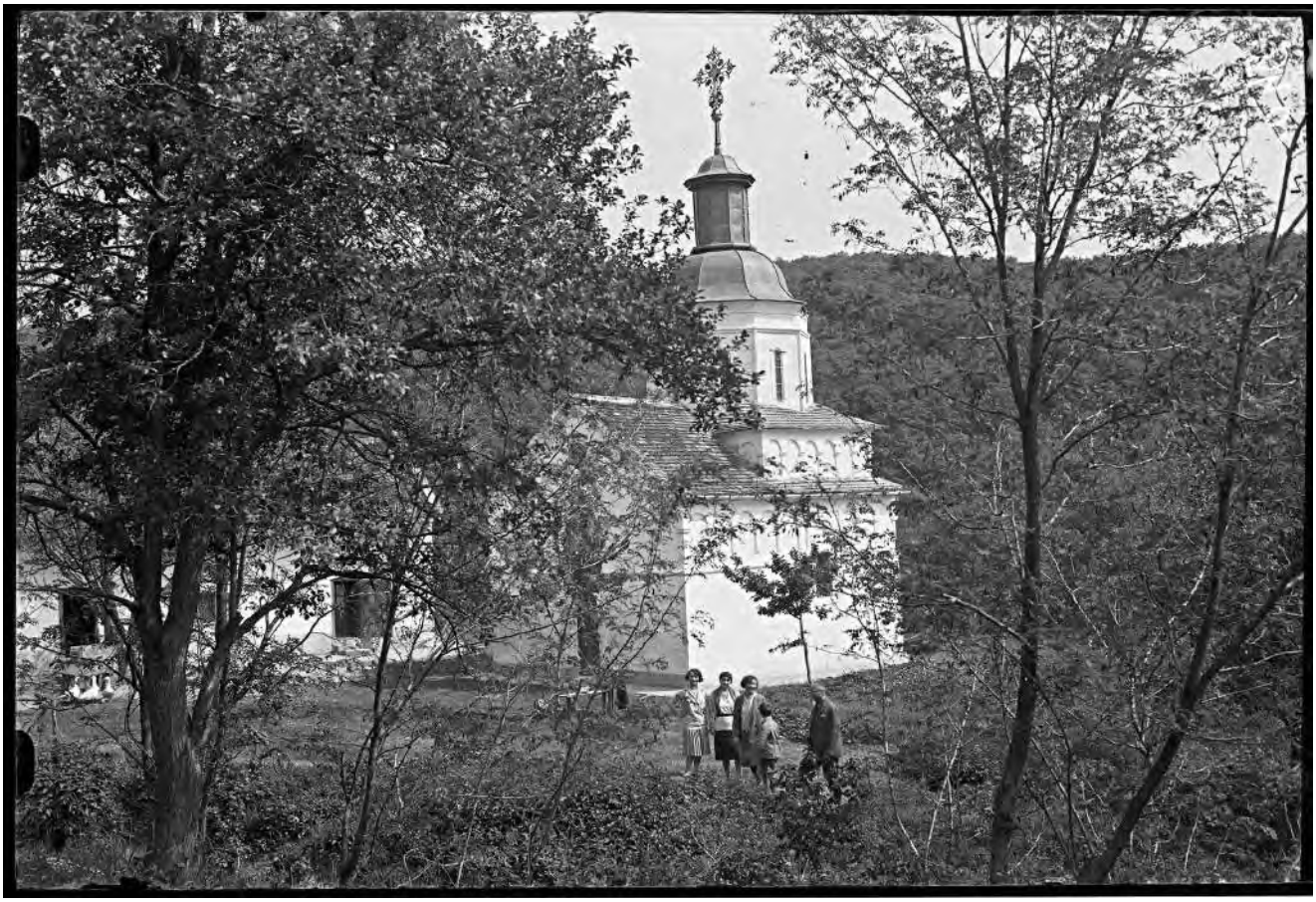

13. Старо Хопово, инв. бр. 54 *13. Staro Hopovo, inv. no. 54*

фреске у манастиру Петковици фотографисао студио „Доменбаум и син“ из Сремске Митровице.[56] Сам Манојловић се потписао као аутор фотографија Привине главе[57] и иконостаса у бешеновачкој капели.[58]

Изглед манастира Кувеждина објављен је у монографији Саве Петковића.[59]

По Манојловићу, аутор авионског снимка манастира Раванице био је фотограф Првог ваздухопловног пука.[60] На основу делимичног потписа на стакленој плочи могуће је претпоставити да је настао 1927. године.

У пригодном каталогу штампаном пре планинарског конгреса и изложбе одржане 1937. године објављене су фотографије: Сремски Карловци, детаљ Патријаршијског двора и Саборне цркве, црква манастира Крушедола, манастир Раковац у Фрушкој гори,[61] чије су стаклене плоче у књизи Инвентара забележене под бројевима 25, 82, 52.

Поједини позитиви настали на основу стаклених плоча коришћени су у монографијама објављеним последњих година. Тимотијевић наводи да су на сликама Милорада Попова забележени предмети распоређени у две меморијалне просторије манастира Крушедола после Првог светског рата, које су формиране после 1922. Године, када су приказиване ђачким екскурзијама. У једној је реконструисана краљева спаваћа соба, пренета из Беча, са креветом са балдахином, у коме је краљ и преминуо 1902. годи-

[56] Манојловић 1937: 113

[57] Манојловић 1937: 116, 117.

[58] Манојловић 1937: 91.

[59] Изглед манастира Кувеждина (стаклена плоча 38) објављен је у монографији Петковић 1930: 2.

[60] Манојловић 1937: 118.

[61] *XII kongres i fotografska izložba* 1937: 30, 35.

не. На јастучету које се налази на кревету извезени су иницијали краља Милана. У другој соби је био реконструисан радни салон са намештајем из београдског двора.[62] На комоди у соби су према слици – негативу 41 – стајале две порцеланске вазе са ликовима краља Милана и престолонаследника Александра Обреновића. Просторија је посебно адаптирана за ту сврху, на зидове су стављене тапете.[63] Истом аутору се приписују и снимак салонских фотеља краља Милана и радног стола.[64]

У својој монографији о манастиру Раковцу Б. Кулић фотографију општег изгледа приписује такође Попову и датира је у 1927. годину,[65] као и фотографију иконостаса,[66] што је у супротности са наводом Манојловића.

Према називима мотива фотографија изложених 1934. године, Попову се може приписати и познати снимак свечане сале Патријаршијског двора, у којој су се налазиле две бисте попрсја – репрезентативни портрети патријарха Георгија Бранковића и митрополита Стефана Стратимировића, рад Патра Убавкића из 1896. године, израђени управо по наруџбини Георгија Бранковића.

Снимци порушених манастира и иконостаса са скинутим иконама настали су крајем 1944. и почетком 1945. године трудом Милорада Попова и Милана Ползовића.[67]

Ко је био Милорад Попов (Тител 31. јануар 1885 – 1. март 1961)? Доктор правних наука, адвокат и краљевски јавни бележник у Новом Саду, члан руководства Историјског друштва у Новом Саду. После рата је био ангажован у Покрајинској анкетној комисији за утврђивање ратних злочина и у Архиву Војводине. Био је планинар, фотограф, филателиста, историчар, председник Друштва „Фрушка гора“. Савез планинарских друштава Југославије одао је велико признање добро организованим планинарима фото-аматерима у Новом Саду поверавајући им да организују Прву савезну изложбу планинарске фотографије, на којој је Попов учествовао са 7 жрадова. На његов предлог је 1936. године Историјско друштво штампало разгледнице са личностима и мотивима из војвођанске прошлости. Разгледнице са мотивима манастира издало је Друштво „Фрушка гора“.[68]

Њему се на основу поређења мотива може приписати, поред наведених, још један број снимака фрушкогорских манастира. Тиме би се одредило и време њиховог настанка, од средине двадесетих до четрдесетих године XX века, што ће у будућности омогућити поузданије датовање фотографија чијој се обради још увек нисмо посветили.

Чињеница је да се у документацији наших институција културе чува известан број стаклених негатив плоча (негатива) и позитива које тек треба да буду обрађене и датоване. То би омогућило истраживачима, у овом случају фрушкогорских манастира, боље праћење промена у архитектури, ентеријеру, околини, као претпоставци успешније конзервације и рестаурације нашег наслеђа. На тај начин би се допунили подаци који су протеклих деценија информисали јавност о времену настанка појединих визуелних извора, о томе када их је, ко и у коју сврху направио.

[62] Тимотијевић 2008: 164; Тимотијевић 2004: 40.

[63] Тимотијевић 2004: 20.

[64] Тимотијевић 2008: 114, 162, 163.

[65] Кулић 1999: 46, сл. 12.

[66] Кулић 1999: 100, сл. 3.

[67] Кулић 1999: 44.

[68] Surla 2018: 17.

Извори:

Г. Деметровић у Сремским Карловцима, Време, 28. септембар 1930, 7.

Д. М., *Поводом сутрашње прославе у Сремским Карловцима*, *Велеиздајнички процес у Загребу и Карловачки Соко*, Политика, септембар 1934, 1–2.

Д. Н., *Вински сајам у Сремским Карловцима*, Политика, 29. септембар, 1930, 7.

Драгић М., *Састанак свих генерација карловачких ђака*, Политика, 23. септембар, 1934, 12.

Записник XXXVII седнице Привредно-контролног одбора Друштва Фрушка гора, 29. септембар 1937; Документација Музеја Војводине, Фонд спорта и омладине.

Изложба фотографија из Фрушке горе, Сремски Карловци, 28. септ. – 1. окт. 1930, Сремски Карловци.

Изложба фотографија у Сремским Карловцима, Jugoslovenska fotografija, časopis za umetničku i naučnu fotografiju, Vršac 4, 1 . februar 1931, 41–42.

Историско друштво, Извод из записника са седница Управе Историског друштва у Новом Саду, Гласник Историског друштва у Новом Саду III/3, 1930, 514.

Мирковић Л., *Из ризница фрушкогорских манастира*, Гласник Историског друштва у Новом Саду II/2, 1929, 176–193.

[Поповић В. П.], *Никола Атанасијев Плавшић*, Орао, велики илустровани календар за 1886. годину, Нови Сад, 1885.

I Изложба, културна, соколска, национална, II Фото-изложба фрушкогорске туристике, Сремски Карловци, 1934.

Програм свечаности у Сремским Карловцима, Политика, 19. септембар 1934, 7.

Соколско друштво Сремски Карловци 1904–1934, каталог, Архив Сану, Фонд Карловачког магистрата 4744/1934.

Сутрашње свечаности у Сремским Карловцима, Политика, 21. Септембар 1934, 7.

Фототека културне баштине Хрватске, Министарсво културе Хрватске, www.kultura.hr/hr/zbirke/fototeka-kulturne-baštine/fruskogorski-manastiri.

Фототека Покрајинског завода за заштиту споменика културе, Петроварадин.

*

XII kongres i fotografska izložba Saveza planinarskih društava Kraljevine Jugoslavije, 4, 5 i 6 septembra 1937, Novi Sad, 1937, 6.

I Planinarska fotoizložba Saveza planinarskih društava Kraljevine Jugoslavije, Novi Sad, 5–11. septembra 1937. godine, 11.

Fotografska izložba Saveza Planinarskih društava u Novom Sadu, Весник друштва Фрушка гора мај–јуни–јули 1937, II/5–6–7, 22.

Foto-sekcija D. F. G. u Novom Sadu, Vesnik Društva Fruška gora, planinarsko-turistički informativni list 1/1, 1931, 8.

Foto-sekcija D. F. G. u Sremskim Karlovcima, Vesnik Društva Fruška gora 1/1, 1931, 8.

Sokolski glasnik 7, Ljubljana 15. april 1927, 156.

Starine, Adicijonalna izložba, Kraljevine Hrvatska i Slavonija na općoj Zemaljskoj izložbi u Budimpešti, Zagreb, 1885.

*

Popov M., Gračanin G. I., *Program društvenog rada u 1937 i 1938 godini*, Весник Друштва Фрушка гора II/8, 1937, 36.

Simonović R., *Zašto treba da budemo planinari*, Весник Друштва Фрушка гора II/8, 1937, 36.

Simonović R., *Rad Matice srpske na nauci i književnosti*, Sombor, 1928.

Stajić V., *Moje planinarenje*, 75 godina ogranizovanog planinarstva u Vojvodini, Novi Sad, 2000, 16.

Литература:

Богдановић С. 1971, *Никола Плавшић и српске црквене старине на Земаљској изложби у Будимпешти 1885*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 13, 304–321.

Гугољ Б. 2015, *Старе фотографије и разгледнице као извор за проучавање архитектуре манастира Ново Хопово*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине XXVIII, 181–188.

Кулић Б. 1999, *Манастир Раковац*, Београд – Нови Сад.

Малић Г. 2009, *Летопис српске фотографије 1839–2008*, Београд.

Манојловић А. 1937, *Српски манастири у Фрушкој гори*, Сремски Карловци.

Миловановић С. 2017, *Историја*, Благо из кошнице, Од Музеја Матице српске до Музеја Војводине, Нови Сад, 35–121.

Мирковић Л. 1931, *Старине фрушкогорских манастира*, Београд.

Миросављевић Б. 2001, *Антропогија фотографије Војводине*, Људи са три ока, 2, Нови Сад.

Мир. Б. 2007, *Василије Терзић*, Енциклопедија Новог Сада, Тап–Трт, ур. Д. Попов, Нови Сад, 107–108.

Миросављевић Б. 2001, *100 година новосадског Фото клуба*, Људи са три ока, 2, Нови Сад.

Петковић С. 1930, *Српски женски манастир Кувеждин*, Сремски Карловци.

Петровић В., Кашанин М. 1927, *Српска уметност у Војводини од доба деспота до уједињења*, Нови Сад.

Стрика Б. 1927, *Српске задужбине фрушкогорских манастира*, Загреб.

Тимотијевић М. 2008, *Манастир Крушедол*, II, Београд.

Тимотијевић М. 2004, *Манастир Крушедол – маузолеј породице Обреновић*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине 21, 96–118.

Тодић М. 1993, *Историја српске фотографије 1839–1940*, Београд.

Шекарић Б. 2017, *Етнологија*, Благо из кошнице, Од Музеја Матице српске до Музеја Војводине, Нови Сад 2017, 123–171.

Шекарић Б. 2015, *Фотографије др Радивоја Симоновића*, Нови Сад.

*

Breberina S. 200, *Planinarsko društvo „Fruška gora“ u Novom Sadu*, 75 godina ogranizovanog planinarstva u Vojvodini, Novi Sad.

Grković S. 2007, *Fotografija u službi zaštite kulturne baštine*, Zagreb.

Surla Z. 2018, *Vojvođanski motivi Popova za ceo svet*, Vojvođanski reporter 181, 17.

Mirjana N. Đekić

INSUFFICIENTLY KNOWN COLLECTION OF PHOTOGRAPHS OF FRUŠKA GORA MONASTERIES

Documenting of the architectural fund of the Fruška Gora monasteries and their antiquities started in 1885 with the presentation of the photographs, 64 of them, at the National Exhibition in Budapest. In the period between the two world wars this activity was systematically carried out by members of the Fruška Gora Society from Novi Sad. The work of the royal public notary Milorad Popov, in the form of his photographs taken on several occasions, stands out in particular. The documentation of the Provincial Institute for the Protection of Cultural Monuments keeps more than 120 glass plates, some of which have not been known to the public until the period of digitalisation. Through a comparison with the photographs displayed at the exhibits of the photographs of the Fruška Gora monasteries between the two world wars and those that were published in the past, it may be rightfully presumed that they were created as a part of the activities of this society and of Milorad Popov.